

Хальмг тангъчин газрин зöөр

СССР-н Европийск аһьгин физическ карт авад халхлэ, терунэ дорд-бмн бнцгтнь, Көк теньгсин бөр Прикаспийск дора газр, деед үзгэс шар-цоохр эргсэр көвэйлсн, ногъан бнцгтэ ик толвнъ болдж үзгднэ.

Эн бнр брн газрт, кучтэ Иджл голн болн көгшн Көк теньгсин көвэйгэс—дорд үзгэс өклэд деед үзгүр салнн тег болн Тень голнн көвэ курэд, В. И. Ленинэ нертэ Волго-Донской каналас ар үзгэсн өклэд бмн үзгтэн Манцын голд курэд—Хальмг тангъч буурлсн бэйнэ. Эн тангъчин агъуд Голландь, Бельг хойр, эс гндж Даний гндг европийск государствс амр багтхмн.

Эн тангъчин, көдлмшт дурта, деегүр уха зүүдгө ууларч, бдр болгын ик болн кучр баатр йовдлмуд кеджэх залушг амтс, эврәннн төрскн теегин догшн болн ончта гээр-усан эдлэд бэйцхэнэ.

Эн тег ода чигн куцц дасдж шиндлдж халхлэд уган учрар, нуувчин ик зөбртэ, тернъ санмср уга бэйтл генткн олдна, секгднэ.

Хальмг теегин газр-усна тускар ним үгмүдэр келдж болхмн: „Хур уга уултэ, булг уга судлта, белчр уга голта, тогтал уга нуурта, теньгсэс дора бэйх хагсу гуута, тус угагьар улэдг салыкта, уул бодлсн, уулас уругшан орсн ик-ик оралдгсн саласта, агъу ик царнхгудта. Цань уга алгта-бврмджтэ орн-нутг“. Ик кезэнэ, көгшн Көк теньгсин усн брн Шорвин кецин дора газринг буркэд, теньгсин дольган Эргсин хамрумдин энъг

цокад, бмн үзг талагьурнь Восточн болн Западн Манцын ганьгта бндрмүд хоорндагьур гарсн теньгсин хоол (пролив) Көк теньгсинг Хар теньгслэ негдүлдг бэйсмн. Теньгсин көл усн (залив) нэрхн утар сала, зуух газрар гүүгэд, Эргсин хоорндагьар урсдг бэйсмн. Тер төлэд чигн ода эн брн гуугьнн сала, зуух газр халхлэ, үлгүрнь, Яшкуль, теньгсин көл усн (залив) болдж үзгднэ, кесг оли Хамрумд теньгсин омг (мыс) болдж медгднэ. Тер цагт Эргсин газр-усн дегд шурун болн зерлг бэйсмн. Европ тал ар үзгэсн мөсн көбгддж ирсмн. Терүнэ кинти агъар эн газр күртл ирсмн; цасар хучата Эргс тундрин бэйдлтэ бэйсмн. Ода бэйсн сала-зуух теньгсин дольганд хамхрдж урсад айсбергт хуврсмн.

Аш суулдн мөстэ цагин эргч чилэд, мөсдүд халхлэд, теньгс хооран цухрна. Турүн болдж Манцын теньгсин хоол (пролив) хагсад Көк теньгс Хар теньгслэ залгьлддган уурсмн. Урдн бэйсн теньгсин хоолн (проливн) орчд хойр гол бурдэд, негн доргшан, негн деегшан урсдг болсмн. Прикаспийск дора газрин Эргс шидр бэйсн бндр аһьгн теньгсин уснас сулдсмн. Тер цагла дулан, чингтэ бэйсн учрар, мөсдүд халхлэд, ногъан саяхн гуусар хурдн-хурдн дүүрнъ уста голмудт хуврдж нег негилэгьэн урлдж гүүсмн. Цаг ирх дугман теньгс хооран цухрад, цуг голмудт нег ик кучтэ голд хуврэд, Шорвин кецин дора газринг керчдг Көк теньгсүр урсмн.

Зэрм гөн сургьультэ улсин төдлврар болхла, тер гол бмнн Шорвин голнн бэйсн газрар урсдгасн көгшн Иджл-Мөрн гол бэйсмн. Шорвин голнн цаарандкн ик гүн биш болвчин брн, дорд бмн үзгүр—80 дуунад сунсн Цавана царнъ болдмн. Тер царнъ „Беровск бндрмүд“ гндг нертэ газрт күрч билрнэ, эн бндрмүд альдас, юнас бурдсн ола күртл темдг уга. Шорвин голнн бмнэгьүр, цуг теегин ар үзгэсн бмн үзгүр гатлсн Эргсин саяхн дурасн маштг бичкн цомг бэйнэ. Эн цомгас дорагшан бэйх теегин агъу, Көк теньгсин уснас суулд сулдсн учрар, тер газр ода чигн багьнъ тодрха медгднэ. Эргин шиирин теегин районд керчдг эргсин урсхул ода эн газрур күрхш, тер учрар Шорвин кецин дора газр тогтсмн—энүнэ эрки энъ салыкн болсмн. Эн салыкн шора книскэд, то уга олн элстэ кел, ова хурагьад, хотхр газрмудиг элсэр дүүргсмн. Эн салыкн Шорвин кецин шора тоорм үлэдж авад, хол деед үзгүр, тоормта галв салык татдгнъ тер.

Дакад нег карт авад халхй. Көк теньгсин көвэд, Хальмг тангъчин эргцд ногъан бнцгнъ нигт—эн европейск материкн хамгин дора газр, орчлнэгин далан кемджанс 10-15 метрэс чигн улу дора газр! Дорд үзгэс чангъ салыкн үлэхлэ, Көк теньгсин

усн делвэгьэд, көвэйгэсн дөрэд хол теегүр гүүдж, эрг, сала заагүр орна. Ахрар келхд, Хальмг тангъчин газрин көрснэ бэйдл болн геологическ туудж ним. Болв эн мингьэд метр ууднн тохмта газрин көрсн дор ямаран ик байн зөбр бэйдг болх?

Гүн сургьультэ амтсин келэр болхла, көгшн Көк теньгс Эргсэс давдг бэйдг. Зэрм геологическ цагин эргцлэ терунэ усн Урал курдг бэйдг. Дорд үзгин Арал теньгс давад, среднеазиатск көдэ газрт курдг бэйдг. Эн энъ-зах уга агъу-ик теньгсг то уга олн амд амтэ юмс (существо) бэйгьэд үкэд, теднэ үлдлэс геологическ хуврлт болад, нефть тогтсмн. Тингхд, тер хол урд цагт, көгшн Көк теньгсин йоралд ик нефть гардг, хойр СССР-н нефтепромысловый районд гарсмн—Бакугьин болн Башкирин нефть.

Хальмгин тег эн нефть гардг хойр газрин хоорнд бэйсн учрар, гүн сургьультэ амтс уха тунгьгасмн. Авад халхлэ, хальмгин тег тинм газрт бэйгьэд, геологическ тууджнъ нег зүсн болхла, энүнд нефть бэйх зөвтэ.

Нефть бэйсн газрт газ бэйх зөвтэ, тингхлэ, хальмгин газрт газ чигн бэйдг болх. Болв, эн тоот тоолвр теоретическ товч уха, болв тер тоотиг хайдж олад, батлж медүлх кергтэ бэйсмн. Тер төлэд, брн теегэр нефть бэйх орм аджгдг халх газр-бургьүдлг кучтэ-кучтэ машитэ кесг экспедицс йовулдв. Кесг зун геологс, географс, эгл көдмшчир болн нерэрн туурсн гүн сургьультэ амтс негдлж хальмгин теегин шиндлжг кев. Цугьар нег-ухан седклтэ билэ: олхний, аль угай? Аш суулдн нефть олдв! Газ чигн олдв. Нефть бэйх газр Элст балгьсна Шар-Булг, Шаретт гндг сала газрмуд, Шорвин кецин дора газрт, Көк теньгсин көвэд олдв. Тер нефть бэйх газрмудар газ чигн олдв (Шар-Булг, Адг болн нань чигн газрмудар). Гүн сургьультэ улсин таавр чик болдж гарв. Унинь келхд, эн—эклцнъ болджана. Болв ода чигн хальмгин тег цань уга ик байн зөбртэнь ил медгджэнэ. Хальмгин газр ганцхн нефть болн газ хойрар байн биш. Дакад давста олн нуурмудт ик үнтэ хотхоолд болн промышленностьд кергтэ давсн бэйнэ. Олн газрар тосхлтин ним-ним материалмуд бэйнэ: монгьгл шавр, цагъан шавр (известняк), элсн.

Эднэс талдан чигн кесг олн зүсн зөбр Хальмгин газрт бэйнэ! Тедн эврәннн турүн секачнриг, турүн сулдхачнриг кулэджэнэ. Советск багьчуд ирд Хальмгин теегин ик байн зөбриг олдж эврэ олн амтндан церглүлдг эдлхиг кулэджэнэ.

ЛЕЛЬ ЕРМАКОВ.